

MÅRSLET... HER HVOR VI BOR

LANGBALLEKAPELLET
- Sagn og virkelighed om det gamle kapel

Mårslet Sogns Lokalhistoriske Forening

Hans Møller

Langballekapellet

- Sagn og virkelighed om det gamle kapel

Udgivet 1999

I Langballe, dér hvor Kapelbækken møder Oddervejen, lå der i middelalderen et kapel. Selv om det er mange år siden, at de sidste ruinrester er forsvundet fra jordens overflade, har en stærk, levende tradition blandt beboerne indtil i dag bevaret mindet om Langballekapellet. Hvem byggede det? Til hvilket formål tjente det? Hvem lod det rive ned? Det vides ikke, så selv om der foreligger en stor konkret viden om kapellets eksistens, så vil den følgende beretning dog efterlade mange ubesvarede spørgsmål.

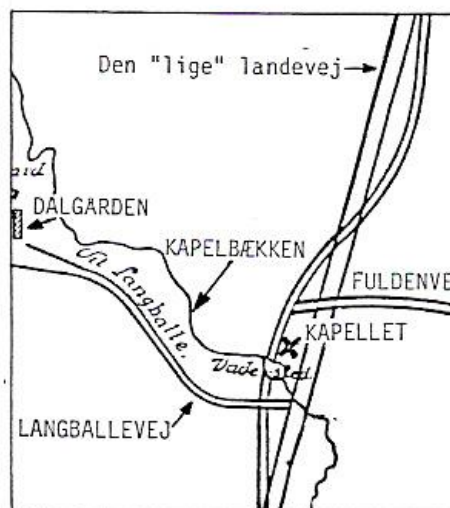
Kapelbækken

Kapelbækken har sit udspring ved foden af højdedraget Visbjerg. Herfra løber den i østlig retning langs det sydlige skovbryn i Hørret Skov, hvor bækken forener sig med vandløbet Fiskbækken, der kommer inde fra skoven. Herfra bøjer Kapelbækken mod sydøst og støder, efter at have passeret under Oddervej i Langballe, mod Skalbjergr Ås, der tvinger dens løb mod øst igen, til den lige før Fulden Vandmølle forener sig med Giberåen.

Oddervejens forløb

Skal man i dag lokalisere stedet, hvor kapellet har ligget, må man iagttage de mange ændringer, som oddervejens forløb netop på dette sted gennem årene har gennemgået.

På kortet fra 1785 er Oddervejen vist som en lige vej med omtrent den samme beliggenhed, som vi kendte indtil 1980, men der er dog foretaget reguleringer af vejforløbet i 1840 og igen i 1939. Ved den sidstnævnte

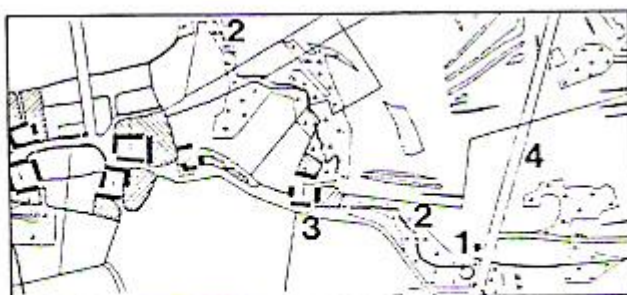
regulering flyttede man bækkens forløb, hvor den skærer Oddervej, ca 15 meter mod nord.

Før anlæggelsen af den ”lige” vej havde Oddervej et meget snoet forløb og lå lidt vestligere end den ”lige” vej. Vejpassagen hen over Kapelbækken var da gennem et vadested, som der endnu i 1890 fandtes spor af.

Den nuværende Oddervej blev anlagt i 1980 vest for den ”lige” vej, der blev gjort til cykelsti. Samtidig førtes Langballevej og Fuldenvej sammen og i en viadukt ført under den nye Oddervej.

De mange forskellige vejforløb gør, at kapellet snart har ligget øst for vejen og snart vest for vejen, og at vejen ved de sidste reguleringer, er blevet ført hen over kapellet. Kapellet lå før 1980 vest for den ”lige” vej, hvis vestlige vejside gik hen over kapellets østlige del. Ved den nye vej i 1980 kom kapellet til at ligge på vejens østside, og den store skrænt – mellem den nye vej og cykelstien – kom til at dække den vestlige side af kapellet.

1. Kapellet
2. Kapelbækken
3. Dalsgården
4. Den ”lige” landevej

Kort fra 1785 over Langballe og Langballekapellet

Intet af kapellet er synligt i dag, men beliggenheden må være ca 20 meter syd for viadukten på Oddervejens østside – lige neden for busholdepladsen. En total udgravning i dag ville være umulig, men heldigvis findes der i Nationalmuseet en beretning om den udgravning, som et hold amatørarkæologer foretog i 1941. Dengang kunne kapellets østside ikke graves fri, fordi det som nævnt lå under den daværende vej – den nuværende cykelsti. Men i dag vil man kunne grave ned og finde fundamentet til kapellets østende – fordi cykelstien i vestsiden er blevet gjort nogle meter smallere end den tidligere vej var.

Udgravningen i 1941

Efter tilladelse fra Nationalmuseet og fra gårdejer Alfred Svendsen, Dalsgården i Langballe, på hvis mark kapeltomten lå, begyndte udgravningsarbejdet i sommeren 1941.

Stedet var let at finde. Den grøft, der løb langs landevejen, havde nemlig gennemskåret kapellet, og der sås tydeligt murstensbrokker i grøften. Spaden blev stukket i jorden på marken indenfor hegnet, og knap et spadestik under græstørven kom en række kampesten til syne. Det var soklen til nordmuren. Under den lå det egentlige fundament. (se tegningen).

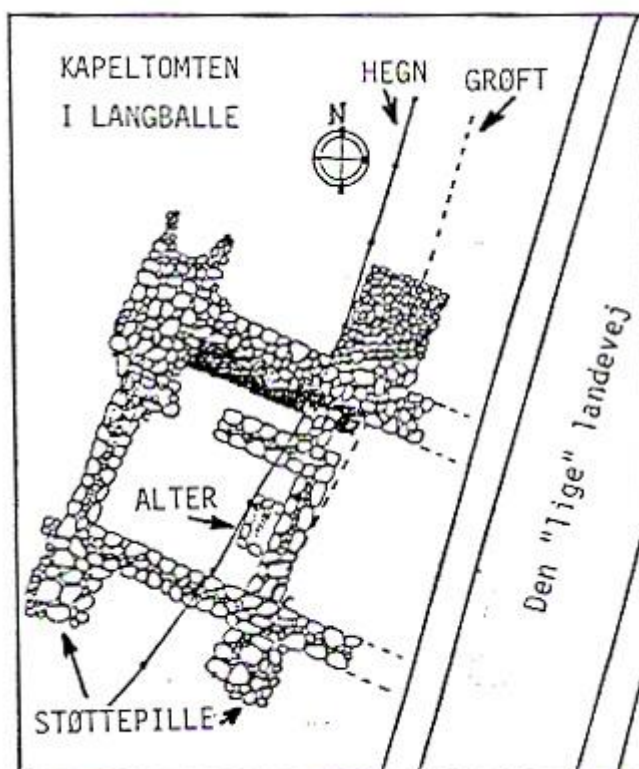
Efterhånden som vestgavl og sydmur blev gravet frem, fremstod omridset af kapellets vestlige del – den østlige måtte opgives, da den jo lå under vejen. Det kunne fastslås, at kapellet havde haft en udvendig bredde på otte meter, og længden blev skønnet til omkring 13 meter – af areal omtrent som et parcelhus. Til sammenligning kan nævnes, at kapellets udvendige bredde svarer til bredden af Mårslet kirkes tårn, der også måler 8 meter.

De firkantede ”udbygninger”, man under arbejdet stødte på, havde været fundamenter for støtte piller. Det må antages, at endnu to støtte piller har været anbragt i kapellets østlige del under vejen.

Kapellets indvendige bredde blev målt til 5,8 meter. Udgravningen af dette indre stillede udgravningsholdet på et vanskeligt arbejde. Et metertykt lag sammenkittet af jord, kalkmørtel, murstensgrus, rester af røde munkesten og af tagsten skulle fjernes efter først at være undersøgt.

Der blev heri fundet brudstykker af 2-4 cm tykke pudslag, hvor der på hvidkalket bund sås kalkmalerier i røde og sorte farver. Med sikkerhed kunne det siges, at kapellet havde været overhælvvet, og at malerierne stammede fra sengotisk tid (perioden 1410 – 1550).

Under dette lag på gulvet, der bestod af et mørtellag, der nogle steder var meget slidt. Et sted i mørtellaget sad 3 hårdtbrændte munkesten. Fjernelsen af gulvet afslørede inde i kapellet andre fundamenter, der i opbygning og bredde svarede til vest- og sydmurens

fundament. Man stod her over for et ældre og mindre kapel, som senere var blevet udvidet ved at nordmuren var flyttet godt to meter mod nord og korgavlen hen ved 6 meter mod øst.

Det lille kapel har udvendig målt 5,7 meter i bredden, og længden har været ca 7 meter. Det lykkedes også i dette ældste kapel at fremdrage de nederste fundamentsten af et alter, der i bredden målte 90 cm og længden 1,7 meter.

Begge kapeller var opført af røde munkesten, og det største og yngste havde haft teglsten på taget – hvad det ældste måske også har haft.

Efterhånden som udgravningsarbejdet skred frem, blev alt målt op og noteret ned. Det blev en meget detaljeret beretning, der sammen med en række sort/hvide foto i dag opbevares på Nationalmuseet, hvor de, der har lyst og interesse herfor, kan få lov at læse den på museets læsestue.

Skriftlige efterretninger

Desværre giver jagten på skriftlige efterretninger om Langballekapellet ingen oplysninger om, hvem der opførte kapellet, hvornår det blev fjernet, til hvilken helgen det var indviet, eller overhovedet i hvilken hensigt det var rejst. Alle skriftlige kilder er fra reformationen (1536), endda godt på afstand af den, og de omtaler kun en ruin.

I Markbogen for Mårslet Sogn 1682-83 (i Rigsarkivet, men med fotokopi i Mårslet Egnsarkiv) nævnes alle sognets marker ved navn – det var før matrikelinddelingen. Under Langballe by benævnes én af markerne ”Bloch Agrerne neden for Capellet” – det giver jo ikke særlig megen ny viden.

I Århus bispearkiv findes en indberetning fra 1830, hvor sognepræsten i Mårslet, MATHIAS CHRISTIAN BRANDT (1790 – 1836), meddeler: ”lidet fra Langballe Byes østre ende findes rudera (rester) af et Capel, ligesom en dér forbiløbende bæk bærer navnet Capelbækken. Og skal efter et gammelt sagn den nærmest liggende bondegård (Dalsgård) have været en præstebolig”.

Lidt mere fortæller lærer NISSEN RAMTEN, der i 1880'erne for Nationalmuseet undersøgte og beskrev jyske helligkilder. Efter en beskrivelse af vejforholdene omkring kapellet i Langballe og af vadestedet hen over Kapelbækken fortæller Nissen Ramten, at der indtil 1847 havde stået ikke få rester af kapellet, men de blev nedrevet fra østenden af, da vejen kom til at gå henover kapellet. På pladsen kunne i 1890 ses ruingrus, kalkmørtel, stumper af munkesten og stykker af tagsten.

Sagnet meddeler, fortsætter Nissen Ramten, ”at i den forbiløbende bæk døbtes de første kristne i denne egn, hvor man bygte et kapel på samme sted, og bækkens vand blev anset som helligt og i besiddelse af lægende kraft.”

Den sidste skriftlige efterretning stammer fra teksten til et arkæologisk målebordsblad. Der står at læse: ”Endnu i 1865 stod her en smule mur og i 1850erne tydelige ruiner af en lille bygning”.

Det er desværre alt, hvad der har kunnet spores af skriftlige efterretninger om kapellet, og vi ved derfor i dag ikke stort mere om kapellet end at det engang har ligget der.

Helligkilde - eller vejkapel

Udgravningsholdet, der i 1941 fandt og udgravede kapellet, ønskede også at finde ud af, om kapellet havde været et helligkildekapel, og i den følgende sommer blev der derfor foretaget en udgravning syd for kapellet med det formål at undersøge det oprindelige bækforløb for henkastede trækar, lerpoter, mønter og lignende – sådan som man kender det fra andre helligkilder. Man fandt intet. Under udgravningen stødte man på vadestedet, men var i øvrigt generet af, at vejen nu lå over det oprindelige bækforløb. Selv om man vidste, at der i engdraget omkring Kapelbækken tidligere var fundet bådrester (kildeofring?), så måtte man opgive at finde bevis for, at kapellet havde været helligkildekapel – og Kapelbækken er da heller ingen kilde i gængs forstand, et væld, der sprudler op af jorden. Den er et vandløb, som vandløb er flest – blot forlenet med et sagn.

Kunne det så være et vejkapel? Måske snarere. Udvidelsen af kapellet på et tidspunkt til det omtrent dobbelte, dets hele udstyr med hvælvinger og kalkmalerier synes at tyde på en vis anseelse, en vis betydning, der har rakt ud over den blot at være knyttet til en helligkilde.

Som det fremgår af kortet fra 1785, støder to mindre vej til Oddervejen tæt nord og syd for kapellet – den ene østfra fra Moesgaard over Fulden, den anden vestfra fra Mårslet over Langballe. Kapellet kommer derved til at ligge ved Alfarvej, ja, man kan næsten sige i et vejkryds. Måske har beliggenheden også noget at gøre med de to nærliggende herregårde Mossgård (Moesgård) og Skumstrup (Vilhelmsborg). Tegnes på et kort en linie mellem de to herregårde, vil kapellet være beliggende nøjagtig midt på denne linie.

Var kapellet i Langballe et vejkapel, hvor vejfarende har søgt ind og bedt Sct. Gertrud, de vejfarendes skytshelgen, om beskyttelse på vejen frem? Sådanne Sct. Gertrudskapeller var almindelige fra 1300-tallet og frem til reformationen. Omkring midten af 1500-tallet – efter reformationen – blev de nedrevet, men mange er senere genfundet ligesom Langballekapellet.

Ved udgravningen i 1941 blev det konstateret, at både det ældre og det yngre kapel var sengotiske (perioden 1410-1550), men der kan godt have været en helligdom på stedet længe før – for eksempel fra dengang, da sognets første kristne ifølge sagnet blev døbt i bækken.

Et andet sagn, der kan føres tilbage til slutningen af 1100-årene, knytter sig til stedet. ”Engang skulle der være påbegyndt et arbejde med opførelsen af et kapel – vist nok på grund af en pest, der hærgede egnen – men alt hvad der blev opført om dagen, blev om natten nedrevet af trolde. Det gentog sig mange gange, og da der ingen fred var her, besluttede man at flytte et andet sted hen. Man blev så enige om at spænde et par stude for en vogn en aften. Dér, hvor man fandt dem om morgenen, ville man så begynde arbejdet igen. Det blev på det sted, hvor Mårslet kirke nu ligger. Vejen fra Langballe til Mårslet ligner da også et studespor, da den svinger ud og ind.

Dette gamle sagn kendes i talrige variationer fra en lang række andre kirker, men tankevækkende er det alligevel, at man på gamle kort finder Langballevej benævnt ”Kirkevejen”.

Var Peder Ebbesen Galt den skyldige?

Er vor uvidenhed stor med hensyn til kapellets opførelse og til hvilket formål, det har tjent, så er sandsynligheden større for at ramme rigtigt ved at gætte på, hvem det var, der fjernede det.

Den herremand, der i en periode i første halvdel af 1500-tallet ejede herregården SKUMSTRUP, hed PEDER EBBESEN GALT. Han havde deltaget i borgerkrigen ”Grevens fejde” (1533 – 36) på kongen Chr. III's side, og sad nu efter reformationen som kongelig lensmand i Århus. Senere blev han så optaget i Rigsrådet.

I sin embedstid havde han uden tilladelse ladet 18 kirker og gudshuse bryde ned. Efter hans død i 1548 rejstes der sag mod hans enke herfor. Den 20 november 1550 gør Chr. III vitterligt: ”...at vi have tilgivet elskelig Fru Ingeborg, Peder Ebbesens Efterleverske, og hendes børn og arvinger al den tiltale, som vi havde haft til dem for de kirker og kapeller, som forskrevne Peder Ebbesen har ladet afbryde i Århus Stift, og for hvad Sten, Kalk, Bly og Tømmer, som han havde brugt til sin Nytte deraf...”

Peder Ebbesen Galt boede ikke selv på herregården i Skumstrup, men på herregården ”Tyrrestrup” i Søvind sogn mellem Odder og Horsens. Og i fundamentet til denne herregård kan man endnu i dag se adskillige kvadersten angiveligt stammende fra kirker

– så mon ikke at Peder Ebbesen Galt også har haft en finger med i spillet om Langballekappellets forsvinden.

Egnshistorie er levende

Langballekuppet er væk. Mindet om det vil fortsat leve på egnen. Denne beretning har efterladt mange ubesvarede spørgsmål, som det kunne være interessant at kende svaret på. Måske kommer der en dag nyt materiale frem, der kan kaste lys over de mange dunkle punkter, der indtil videre fortsat må omgive historien om kuppet i Langballe.

Hans Møller

Udgivet i 1999.